

УДК 332.2.:332.3

А. М. Третяк,

д. е. н., професор, член-кореспондент НААН України, професор кафедри геодезії та землеустрою, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1154-4797>

Т. М. Прядка,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри геодезії та землеустрою,

Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6179-0128>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.3-4.64

ФІЛОСОФІЯ ЗЕМЛЕГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ЗЕМЛЕВПОРЯДКУВАННЯ: АВТОРСЬКІ РОЗДУМИ ЩОДО РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНОГО УСТРОЮ В УКРАЇНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

A. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Bila Tserkva National Agrarian University

T. Priadka,

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Land Resources Management and Cadastre, Bila Tserkva National Agrarian University

PHILOSOPHY OF LAND MANAGEMENT AND LAND PLANNING: THE AUTHOR'S THOUGHTS ON THE DEVELOPMENT OF THE LAND SYSTEM IN UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD

Обґрунтовано, що основними складовими нової філософії землегосподарювання та землевпорядкування в Україні у повоєнний період є концептуально-інноваційний підхід до: 1) розвитку українського землегосподарювання в сільському господарстві, що базується на вивченні українських традицій господарювання з розумінням специфіки української ментальності; 2) сфери земельної і землевпорядної законотворчості, що відображає нову ідеологію взаємодії державного управління з кожним окремим індивідуумом, який бажає стати "господарем на Землі". Це створення нових робочих місць та водночас турбота про добробут кожного члена нашого суспільства; 3) безпосередньо радикальної та раціональної організації сільськогосподарського землекористування на сімейних засадах. Саме так, планувалося землекористування селян у період 1906—1917 рр.; 4) формування системи сільськогосподарського землегосподарювання, як основної складової земельного устрою на території територіальних громад, що базуються на сімейному фермерстві. "Фермерський підхід" передбачає розвиток багатфункціонального землекористування, наприклад, рослинництво, тваринництво, рекреація; 5) управління, що полягає в одномоментній гнучкості та швидкості прийняття рішень на різних етапах землевпорядного процесу, тобто, у володінні теперішнім часом, але також і у строгому державному контролі; 6) залучення різних суспільних структур, та й усієї громадськості загалом, до справи землеустрою та організації сімейних фермерських та селянських господарств. Насамперед, це стосується підняття статусу, поваги та авторитету Людини, яка працює на Землі; 7) створення міцних сімейних фермерських та селянських господарств шляхом їх кооперації, яка надалі призведе і до організації заводів з переробки сільськогосподарської продукції та до виходу на міжнародні ринки. Тільки в такий спосіб можливе дійсне піднесення добробуту кожного сільського жителя України. Спадкування земельних ділянок призведе до вдосконалення всього навколишнього простору. Це завдання саме і лише для України у зв'язку із здійсненим паюванням сільськогосподарських угідь. Технічно сьогодні землевпорядкування можна здійснити набагато простіше, ніж у період 1906—1917 років. У сучасних умовах цифрової картографічної інформації високої точності, інноваційних ГІС-технологій можливе значне скорочення часу на роботи із землевпорядкування, а отже, успішне проведення нового землеустрою в масштабах країни. Набагато складніше повернути традиції любовного ставлення до землеробської праці серед молодого покоління та престижність професії хлібороба. Очевидно, це особливе завдання для влади, науки та освіти у повоєнний період.

It is substantiated that the main components of the new philosophy of land management and land planning in Ukraine in the post-war period are a conceptual and innovative approach to: 1) the development of Ukrainian land management in agriculture, which is based on the study of Ukrainian traditions of management with an understanding of the specifics of the Ukrainian mentality. It is senseless to plant public means of production and capital of the type of agricultural holdings in Ukrainian innovations, especially when it concerns interaction with a soil. The Ukrainian Master on his land is, first of all, a Person likened to God the Creator. Its main task is to make the soil fertile and prosperous. That is why Ukraine is famous for its agricultural products. That is why in the Ukrainian tradition there was a constant development of the village. It was the Ukrainian peasants who treated the soil so carefully that they necessarily organized their land use on a crop rotation basis so that the Earth would restore its fertility. That is why the norms of land use developed by the state land management authorities in the period from 1906 to 1917 ranged from 15 to 41 hectares in different regions of Ukraine, taking into account the quality of the land, its fertility and profitability, population density, etc.; 2) spheres of land and land management law-making, which reflects a new ideology of interaction of state administration with each individual who wants to become a "master on land". This is the creation of new jobs and at the same time care for the well-being of every member of our society. Thus, the state must take upon itself the great and noble task of patronage of each family, since in the "organization of the use of the Earth" the family organization of production is first of all necessary. This will solve problems of a demographic nature in the countryside, food problems, and ecological problems of land use. It is necessary to return Man to Nature and revive the biological, and not continue the purely technocratic experience of life on Earth. Considering the current mission of Ukraine in the post-war period, such a return to tradition can only be demonstrated by a Ukrainian peasant; 3) directly radical and rational organization of agricultural land use on a family basis. That is how the land use of the peasants was planned in the period 1906—1917. The land managers tried to bring the plots of the peasants as close as possible to the square, while taking into account the presence of not only arable land, but also forests and hayfields, the presence of water sources, etc. At the same time, the construction of residential and commercial buildings, land reclamation and hydrotechnical works were thought out. Next, all agronomic assistance was immediately thought out, i.e. the process of organizing crop rotation. The agronomist went directly to the land plot to the "householder" himself and carried out separate work with him; 4) formation of the system of agricultural land management, as the main component of the land system in the territory of territorial communities based on family farming. The "farming approach" involves the development of multifunctional land use, for example, crop production, animal husbandry, recreation. Ukrainian traditional experience always shows the development of a multi-branch economy, which is much more efficient than narrowly focused production. Because, the main importance of the production of the Ukrainian peasant — the householder is not commodity and monetary turnover and profit, but above all, life, happiness and freedom, that is. Independence; 5) management, which consists in instantaneous flexibility and speed of decision-making at various stages of the land management process, i.e. in possession of the present, but also in strict state control. 1.5 years was determined for the land management of one farm during the research period. Almost once every two years, the central department checked the correctness of legal and land management documents related to the organization of each farm on the ground. Strict requirements for the organization of peasant land use increased especially after the introduction of the Law "Regulations on Land Management" dated May 29, 1911. At the same time, all ranks underwent strict certification for professionalism. Already five years after the beginning of the land management reform, a random inspection was conducted to improve welfare and profits in the newly organized farms. A year later, all the collected statistics were published. Thus, the work was carried out in a clear and organized manner. Land management plans (projects) were drawn up in the winter, surveying, land management, road, construction, hydrotechnical and other works were carried out directly in the summer field seasons. Within the scope of agronomic assistance, also in winter, various educational agricultural courses were held for the peasants; 6) involvement of various social structures, as well as the entire public in general, in the matter of land management and the organization of family farms and peasant farms. First of all, it concerns raising the status, respect and authority of the Man who works on land; 7) creation of strong family farms and peasant farms through their cooperation, which will further lead to the organization of factories for the processing of agricultural products and access to international markets. Only in this way is it possible to truly raise the well-being of every rural resident of Ukraine. The inheritance of land plots will lead to the improvement of the entire surrounding space. This is a task specifically and only for Ukraine in connection with the ongoing division of agricultural land. Technically, today land management can be carried out much easier than in the period of 1906—1917. In modern conditions of digital cartographic information of high accuracy, innovative GIS technologies, it is possible to significantly reduce the time spent on land management work, and therefore, the successful implementation of new land management on a national scale. It is much more difficult to return the traditions of a loving attitude to agricultural work among the younger generation and the prestige of the farming profession. Obviously, this is a special task for the authorities, science and education in the post-war period.

Ключові слова: землегосподарювання, сімейні фермерські та селянські господарства, землепорядкування.

Key words: land management, family farms and peasant farms, land planning.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Земельний устрій — це система, похідна від суспільного і державного устрою, що характе-

ризується земельно-територіальною організацією території держави в цілому або території регіону чи територіальної громади та певними

земельними відносинами і визначається системою власності, порядку та формами володіння і користування землею, а також принципами організації використання земель та інших природних ресурсів [1]. В умовах загрози урбанізації системи землекористування, погіршення якості продуктивних земель, дефіциту води, продовольства, необхідна розробка розумних підходів землевпорядкування територій сільськогосподарського та природоохоронного землекористування, і особливо територій територіальних громад, відродження таких цінностей як життєвпорядкування та землегосподарювання, вдосконалення землеустрою та землевпорядкування. Оскільки, в Україні звершені активні процеси децентралізаційної і земельної реформ, а військова агресія російської федерації нанесла непоправимої шкоди системі землекористування, важливим є зрозуміти яким має бути сформованим земельний устрій на рівні територіальних громад. Звернення до української і зарубіжної практики землевпорядкування ХХ століття є надзвичайно актуальним для вирішення проблем економічного зростання без порушення цілісності природного середовища. Тому важливою науковою проблемою сьогодні є формування теорії "землегосподарської державності" та моделі земельного устрою в контексті "раціонального українського землегосподаря" як зберігача української національної ідентичності.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження моделі розвитку землегосподарювання та землевпорядкування у період 1906—1917 років та формування авторських пропозицій щодо розвитку однієї із складових земельного устрою в Україні, сімейних фермерських та селянських господарств, у повоєнний період.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Перед тим, як висувати сучасні концептуально-інноваційні підходи до сучасного розвитку сільськогосподарського землекористування, необхідно розкрити теорію чи фундамент, на якому вибудовуватимуться ці підходи. Відомо, що "теорія" є "цілісною системою знання, яку характеризують логічна залежність одних елементів від інших, виведення змісту теорії з деякої сукупності тверджень і понять — вихідного базису "теорії" — за певними логіко-методологічними принципами та правилами [2, с. 649]. "Теорія" постає як найбільш досконала форма наукового обґрунтування та про-

грамування практичної діяльності. Спираючись на знання, втілене в теорії, людина здатна створювати те, що не існує в даній природній і соціальній дійсності, але можливо з точки зору відкритих теоретично об'єктивних законів. Здійснення цілеспрямованого практичного перетворення дійсності з урахуванням теоретичних знань є критерій істинності теорії. При цьому під час практичного застосування "теорія" сама вдосконалюється та розвивається. Методологічно центральна роль у формуванні теорії відіграє те, що у її основі лежить ідеалізований об'єкт теорії — теоретична модель, істотних зв'язків реальності, представлених з допомогою певних гіпотетичних припущень та ідеалізацій. Співвідношення елементів ідеалізованого об'єкта — як вихідних, і вивідних — є теоретичні закони, які формулюються шляхом певних розумових дій з ідеалізованим об'єктом. Процес розгортання змісту теорії передбачає максимальне виявлення можливостей, закладених у вихідних посиленнях теорії, структурі її ідеалізованого об'єкта [2, с. 650].

Розглянемо теорію "землегосподарської державності" та модель "ідеального господаря" (в нашому розумінні "раціонального землегосподаря"), які запропонував економіст П. М. Савицький ще у 1920-ті рр. Теорія "господарської державності" утверджує особисту початкову участь у господарюванні. П.М. Савицький запровадив цілу низку таких "господарських категорій" господарська воля, господарське цінунвання, господарський розум, господарська бережливість, господарська творчість, господарська справа, господарський захід та господарська держава [3]. Ми додамо до зазначених категорій такі, як: господарський вибір, господарська вигода та господарське щастя. Також, до існуючих в соціально-економічній системі землекористування, понять "суспільство" та "господар", додаємо "земельний устрій" і дослідимо їхні залежності.

Загалом вийшло 14 категорій в системі землегосподарювання. В цьому зв'язку нами розроблено систему внутрішнього співвідношення категорій землегосподарювання як елементів системи. Усі 14 категорій нами поділені на три "блоки-підсистеми".

Першому блоку-підсистемі дамо базову назву "блок-підсистема волі" (I). Його складовими є такі категорії як: господарська воля, господарський захід, господарська бережливість, господар особистість, господарська держава. Саме ці категорії землегосподарювання найбільш яскраво відображають їх сутність, з погляду, системи "господар-особистість". Таким

Таблиця 1. Візуальна характеристика сутності системи "землегосподарської державності"

Номер та назва блоку-підсистеми	Елементи блоку-підсистеми
I. Господар-особистість	господарська воля, господарський захід, господарська бережливість, господар особистість, господарська держава
II. Цінностей (часу)	господарське цінуння, господарський вибір, господарська творчість, господарське суспільство, земельний устрій
III. Простору	господарський розум, господарська вигода, господарська справа, господарське щастя, земельний устрій

чином, цей блок-підсистему можна назвати "блок-підсистема господар-особистість".

Другий блок-підсистему названо "блок-підсистема цінностей" (II). Він складається з таких категорій, як господарське цінуння, господарський вибір, господарська творчість, господарське суспільство та земельний устрій. Кожна з цих категорій для нас додатково пов'язана з часом, відповідно до минулого, сьогодення, майбутнього та вічності. Цей блок-підсистеми можна назвати також "блок-підсистема часу".

Третій блок-підсистема — "блок-підсистема розуму" (III). Він включає такі категорії, як господарський розум, господарська вигода, господарська справа, господарське щастя та земельний устрій. У прикладному аспекті називаємо цей блок-підсистему як "блок-підсистема простору". Ще раз підкреслимо, що всього виходить 14 "господарських" категорій, які так чи інакше відображають ментальну ідею землегосподарської діяльності людини традиційної української культури. Суть цієї теорії, як "духовно-морального вчення" полягає в усвідомленні особливості "українського землегосподаря", як підприємця іншого складу, який має свої національні особливості, відмінні від європейського підприємця. Візуальна характеристика сутності системи "землегосподарської державності" приведена в табл. 1.

Як видно із табл. 1 елемент земельний устрій притаманний двом блокам-підсистемам: цінностей та простору.

Зауважимо, що П.М. Савицький лише окреслив свою теорію. Подальший розгляд та розробку своєї теорії вчений залишив, як він висловився, "майбутнім поколінням". Сприймавши теорію П.М. Савицького, ми розширили блоки-підсистеми категорій, виділивши чотири рівні соціально-психологічних особливостей особистості та спробували створити ідеалізований об'єкт — образ "раціонального землегосподаря" з урахуванням персоналії із українсь-

ких традицій, як найміцніших українських землегосподарів, так названих "куркулів".

Таким чином, нами спочатку виділено та визначено якісний рівень для кожної категорії — по вертикалі. Для кожної категорії кожного рівня розроблено смислову інтерпретацію. Відповідно, розроблено чотири рівні основних типових рис особистості або соціально-психологічних особливостей особистості, що відображають присутність або відсутність рис господаря. Ці рівні представлені термінами сучасної психології і традиційно отримали такі назви, як: низький рівень, середній, високий та вищий. Слід зазначити, що їх описи побудовані з урахуванням "землегосподарських категорій", але без їх виділення. Для стислості опишемо лише вищий рівень розвитку особистості господаря, так як саме з цих позицій будемо надалі розглядати сучасні проблеми розвитку земельного устрою сільських територій і сталих (збалансованих) форм землекористування.

Вищий рівень розвитку "особистості господаря", на наш погляд, відображає здібності людини, наближеної до образу "раціонального землегосподаря". Людина свідомо йде на створення ситуації із сильним обмеженням своєї зовнішньої свободи. Зовнішні перешкоди потрібні як умови моменту вибору, постановки цілей — найцікавіші та творчі. Апелювання до вищого "я" в інших людях, вона (людина) сприймає групову роботу як частину еволюції тонкого та щільного світу. Свої зобов'язання розглядає з позицій значення дій групи у тонкому світі. Головним є не зовнішній результат, а якісне еволюційне зростання колективу, що допомагає духовному зростанню окремих членів. Коли колектив вирішує внутрішні проблеми, зовнішні проблеми вирішуються легко. Людина вгадує (бачить) безособову волю Абсолюту. Служіння Абсолюту — найбільш творча та природна частина її життя. Вона бачить жертви та жертвування, розуміє, як і коли їх слід приносити, а головне, яку роль вони відіграють у долі людей. Смирненість перед волею Абсолюту формує найвищу волю. Він досягає зовнішні проблеми, завдання, які стоять перед світом, добровільно беручи участь у них. Ідеал "я" розроблений досить докладно як найвищий рівень емоційного розвитку.

Перебудова картини сприйняття світу триває постійно. Людина весь час навчається, дає можливість духовного розвитку всім навколишнім людям. Навколо неї сильне енергетичне поле. Вивчення чужої культури дає нові сили. Жодні риси ідеалу не є обов'язковими проте

мають велику реалізаційну владу, вбачаючи кілька варіантів розвитку майбутнього і можливість вибрати, який буде реалізований, виходячи з конкретних обставин, у чому і полягає життєва творчість. Вона не має зовнішніх ворогів. Її головні зовнішні опоненти — хаос, принцип інволюції. Людина усе життя сприймає як роботу. Звичайно така етика є складною. Виконання її прохань сприймається як благословення. Основне навантаження відбувається на внутрішню роботу. Зовнішні ситуації є контролем внутрішніх досягнень.

Особистість — робочий інструмент зв'язку зовнішнього та внутрішнього світів. Свідоме керування внутрішнім світом. Адекватне сприйняття зовнішнього світу. Точне самовираження. Гнучка, рухлива, пластична особистість. Удари по особистості сприймаються безособово, немає самолюбства у загальноприйнятому значенні, лише жаль про свою недосконалість. Людина розширює свої уявлення про світ, включаючи і тонкий світ. Вміє пов'язувати два світи воедино, інтерпретуючи зовнішні події як прояви внутрішнього життя. Людина знає, що її думки, емоції не є її внутрішньою справою, але впливають на зовнішній світ. Людей бачить як духовних істот. Людина навчається постійно, узгоджуючи свої нові знання зі своїм розумінням загальної картини світу. Кожна справа сприймається із прагненням підвищити свій рівень. Всі контакти навчальні як події в духовному житті, як можливість розв'язати проблеми. Вона заздалегідь підготовлена до будь-якої зустрічі, будь-якої розмови, що є складовою соціальної етики.

Патріотизм — це планетарна свідомість. Людина добре бачить духовне значення ситуації. Практично може втілитись у будь-який образ, що дає можливість безпосередньо відчувати іншу людину. Діє образ, а не людина. Вміє створювати енергетичний смак у всьому, звідси секрет чарівності та влади.

Представимо модель "раціонального господаря" за всіма категоріями всередині. Нами виділено 14 елементів за трьома блоками-підсистемами: 1) блок-підсистема "господарської волі" або "господар-особистість"; 2) блок-підсистема "господарських цінностей" або "часу"; 3) блок-підсистема "господарського простору". Вони характеризують раціоналізований нами тип господаря та необхідні його риси.

І. Блок-підсистема "господар-особистість": "господарська воля", "господарські заходи", "господарська бережливість", "господарська державність".

1) "Реальний господар" це, перш за все, людина, яка шукає і знає, що становить її Віру, за якими Законами вона живе. Вона має свої ключі у сільському житті. Вона має сильну волю та імпульс до життя.

2) Вона завжди шукає, що допоможе розкрити її власну індивідуальність, її благодать: що допоможе завоювати громадське визнання та авторитет. Вона добре відчуває міру та динаміку відносин, вона вміє гармонійно порівнювати речі та справи.

3) Вона знає своїх предків, знає свої традиції, знає таланти та спадкові здібності, має справжню свободу. Вона добре береже та охороняє своє земельне господарство.

4) Вона знає, що справжня влада — це влада від Бога та свободи. Вона управляє за законами честі та совісті, з позицій істинної віри та вищого правопорядку. Вона цілеспрямована і гнучка у досягненні мети.

II. Блок-підсистема "господарських цінностей", до нього входять категорії: "господарське цінування", "господарський вибір", "господарська творчість", "господарське суспільство" та земельний устрій який включає різноманітні форми господарювання.

1) "Реальний господар" приймає світ земний як ратне поле, як тяжку працю, життя як несення хреста, виконання якогось земного обов'язку. При цьому вона усвідомлює, що життя в тілі обмежене часом. Це накопичення творчого потенціалу, робота з натхнення, радість від виконаної праці. Земне життя — і тяжкий хрест і велика радість! Вона як господар працює і фундаментальна.

2) "Реальний господар" розуміє закони іншого світу, пізнає та приймає екстремальні ситуації, що ведуть до перемоги над страхом смерті. Він має природну мудрість, глибину думки і силу слова. Він визнає два шляхи пізнання світу: раціональний та ірраціональний. Він не боїться приймати поворотні рішення та робити суворий вибір.

3) "Реальний господар" усвідомлює Бога в собі та в інших. Він уміє творити. Він піднімається до вищого духовного перетворення, осмислення земельного та устрою світобудови і свого місця в ньому. Він любить нові шляхи та рішення.

4) "Реальний господар" пробуджує розум благим словом. Має вищу відповідальність, що дозволяє робити правильний вибір, у неї високі цілі та ідеали. Її відрізняє праведне служіння, спрямоване на перетворення світу, честь і совість, зовнішня строгість і внутрішня чистота, зумовлені силою духу та силою віри. Її ви-

Таблиця 2. Рейтинг індивідуально-свідомої оцінки елементів системи "землегосподарської державності" у землевпорядному законі від 29 травня 1911 "Положення про землеустрій"

Назва блок-систем господарських категорій та їх елементів	Рейтинг згідно закону «Положення про землеустрій»	
	Кількість словоформ	в %
I. Господар-особистість:		
воля	199	5,4
заходи	291	8,0
бережливість	132	3,6
державність	703	19,2
II. Господарські цінності:		
цінності	346	9,5
вибір	70	1,9
творчість	4	0,1
суспільство	692	18,9
III. Господарський простір:		
розум	15	0,4
вигода	180	4,9
справа	725	19,8
щастя	22	0,6
земельний устрій	302	8,3

різніше вищий професіоналізм. Він вміє використати творчий потенціал суспільства чи групи, залишаючись вільним та незалежним майстром.

III. Блок-підсистема "господарського простору". До нього входять категорії: "господарський розум", "господарська вигода", "господарська справа", "господарське щастя" та земельний устрій.

1) "Реальний господар" вміє емоційно пізнати світ, інформацію, прагне зрозуміти місце добра і зла у світі, прагне розібратися в собі, зі своєю власною душею, внутрішньою сутністю, оцінює себе з позицій добра і зла, веде боротьбу з власним темним початком. Він відкритий сприйняттю нових знань та їх передачі.

2) "Реальний господар" має дар учительства та навчання інших, вміє концентрувати і використовувати величезні внутрішні сили, розширює сферу впливу та поле діяльності, виявляє велику енергетичну віддачу. Він приваблює багатство, зміцнює матеріальне майно, піклується про зростання добробуту. Він завжди в пошуках вигоди та прибутку.

3) "Реальний господар" готовий до боротьби, битви, до розпаду пристрастей та емоцій — в ім'я миру, любові, багатства, гармонії, душевного заспокоєння. Він готовий вести шлях воїна. Він людина обов'язку, до того ж вміє служити, зазнавати складнощів, підкоряючи себе поставленим завданням. Вміє згуртувати довкола себе багато людей, вміє керувати великими колективами, впливає на світ. Він чіткий у роботі та сумлінний у її виконанні.

4) "Реальний господар" шукає гармонію та заспокоєння, набуття сили тілесної та душевної, миру, спокою, любові, краси, багатства, загальної благодаті та чесноти. Підсумком його діяльності є душевна рівновага, душевне звільнення від усіх негараздів та сумнів, повне розкриття душі, краса та чистота душі. Він щасливий і вміє бути щасливим. Ці його якості узгоджуються із простором земельного устрою. Відповідно, структура і зміст простору земельного устрою повинні відповідати принципам формування "раціонального господаря"

За допомогою сформованої моделі інструментів можливий пошук необхідної інформації визначення ментальності українського господаря. Звернемося до історичного досвіду проведення столипінської землевпорядної реформи на території України за допомогою теорії "господарської державності" та моделі "ідеального господаря", проаналізувавши перший землевпорядний закон від 29 травня 1911 "Положення про землеустрій" [4, 5]. Цей закон істотно деталізував положення раніше виданих законів 1906 і 1910 років, замінивши собою відомчі інструкції, що діяли де-факто. Особливостями закону були такі положення:

— можливість примусового розгортання як общинних надільних земель, так і черезсмужних з ними приватних земель;

— чіткий перелік тих земель, які не можуть бути розгорнуті без згоди власників (землі під забудовою, під виноградниками тощо цінними насадженнями, під різними промисловими спорудами);

— право будь-якого селища вимагати виділу землі (якщо сільська громада складається з кількох селищ);

— окремий домогосподар може вимагати виділу собі землі в одному місці лише до вирішення громади про переділ, і якщо це можливо без особливих труднощів; одна п'ята домогосподарів може вимагати виділення їм ділянок в одному місці у будь-який час та у будь-якому випадку;

— повний переділ всіх общинних земель з виділенням їх в одному місці провадиться на вимогу половини домогосподарів (при подвірному володінні) або двох третин домогосподарів (при общинному володінні);

— можливість проводити землеустрій, не чекаючи закінчення різних судових спорів, пов'язаних із цією землею.

Закон, загалом, підкреслив курс на виділення хуторів та відрубів та на повне розгортання

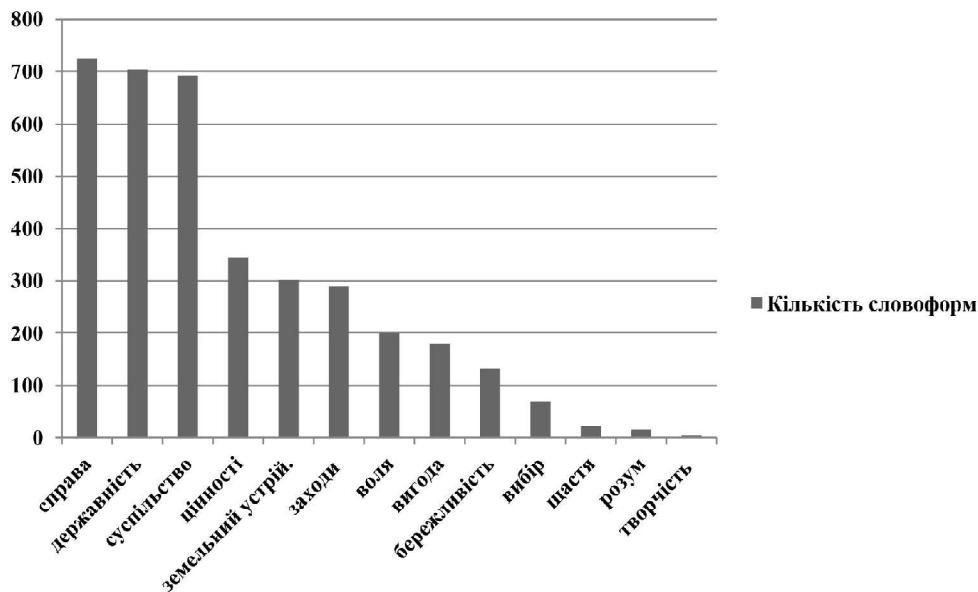

Рис. 1. Індивідуально-свідома оцінка рейтингу елементів системи "землегосподарської державності"

земель сільських громад. Висока деталізованість закону сприяла зменшенню кількості непорозумінь та скарг під час землеустрою.

Методом контент-аналізу спочатку визначено загальний рейтинг словоформ "господарських категорій" (табл. 2). Усередині "блок-підсистеми господар-особистість" чільні позиції зайняли: категорія "державність" — 19,2%; "заходи" — 8,0%; "воля" — 5,4%; "бережливість" — 3,6%. У "блок-підсистемі цінностей" на першому місці за значимістю виявилось: "суспільство" — 18,9%; потім "цінності" — 9,5%; "вибір" — 1,9%; "творчість" — 0,1%. У "блок-підсистемі простору" кількісно на першому місці: "справа" — 19,8%; земельний устрій — 8,3%; "вигода" — 4,9%; "щастя" — 0,6%; "розум" — 0,4%.

Безпосередній рейтинг за категоріями показує змішування всіх блок-підсистем: 1) "державність" (з блок-підсистеми "господар-особистість"), "справа" (з блок-підсистеми "господарського простору"), "суспільство" і "цінності" (з блок-підсистеми "господарського простору"); 2) "заходи" і "воля" (з блок-підсистеми господар-особистість), "вигода" (з блок-підсистеми господарського простору), "бережливість" (з блок-підсистеми господар-особистість); 3) "вибір" (з блок-підсистеми "господарського простору"), "щастя" і "розум" (з блок-підсистеми господарського простору), "творчість" (з блок-підсистеми господарські цінності").

Змішування блок-підсистем лише наголошує на практичній реальності, закладеній у документі. Перший рівень відображає апе-

лювання законодавців до становлення "влади господаря" та його "справи", з урахуванням його усвідомлення "вічних і минулих цінностей". Другий рівень містить гармонійний розвиток "господаря з урахуванням зберігання його господарства" і з метою "розширення" цього господарства. Третій рівень показує спрямованість законодавців у "майбутнє" набуття добробуту та раціонального провадження особистості господаря у вигляді творчої діяльності у просторі або часі.

Водночас у ході аналізу було виявлено, що у законодавчому документі зустрічаються такі словоформи, які належать до кількох категорій одночасно. При цьому перші дві категорії, як було нами визначено, відображають свідому характеристику і мають значення явно вираженої усвідомленості, а дві наступні мають характер підсвідомої характеристики. Подібний підхід дозволив дослідити проблему "землегосподарської державності" більш детально. Наприклад, словоформа "вільних" яскраво відображає і містить значення категорій "воля" і "суспільство", але також містить явно виражену характеристику і передбачає та відображає підсвідоме значення категорії "господарського щастя". Таким чином, ми отримали окрему кількість словоформ за категоріями найбільш значущими та усвідомленими і окремо за категоріями колективно-підсвідомими. В результаті на перше місце серед значущих категорій вийшла категорія "господарська справа" з "блок-підсистеми господарського простору" (рис. 1).

Таблиця 3. Рейтинг колективно-підсвідомої оцінки елементів системи "землегосподарської державності" у землевпорядному законі від 29 травня 1911 "Положення про землеустрій"

Назва елементів блок-систем господарських категорій	Рейтинг згідно закону 1911 р. «Положення про землеустрій»	
	Кількість словоформ	в %
суспільство	564	47,8
воля	274	23,2
вигода	110	9,3
заходи	73	6,2
земельний устрій.	52	4,4
справа	40	3,4
щастя	37	3,1
вибір	22	1,9
творчість.	4	0,3
державність	3	0,3
бережливість	1	0,1
цінування	0	0,0
розум	0	0,0
	1180	100,0

Далі йдуть "держава" з блок-підсистеми "господаря-особистості", "суспільство" та "цінності" з "блок-підсистеми господарських цінностей". Як бачимо, знову всі ці категорії з різних блок-підсистем. Таким чином, для розуміння "господаря-особистості" на рівні індивідуального свідомого в даному законодавчому документі виявилися найбільш важливими категорії "справа" як дія та робота в рамках певного простору, "влада" як комплекс управління індивідуальним господарем усього процесу господарського виробництва, "суспільство" як необхідний елемент усвідомлення своєї господарської свободи та "цінності" як усвідомлення досвіду минулого. Далі, в кількісному відношенні йдуть такі категорії як "заходи", "вигода", "бережливість" та "вибір".

В подальшому, проведено аналіз категорій, які відображають колективно-підсвідомий початок у цьому законодавчому тексті (табл. 3, рис. 2).

На перше місце виходить "суспільство", потім "воля", "вигода" та "заходи". П.М. Савицький "суспільству" приділяв особливу увагу [3]. Він казав, що "суспільство" також може бути господарем. У його роботі є навіть категорія "господар-суспільство". Але, як бачимо, це саме те, що називається "соціальні підсвідомі підказки", які заважають точно зрозуміти суть явища. Цей зв'язок категорій вказує на те, що в колективному несвідомому на першому місці стоїть "суспільство" як єдиний управляючий господарством інститут, якому необхідне володіння "силою" або "волею" до управління, з метою одержання конкретних "вигод", таких як розширення виробництва, прибутку та усвідомлення певного "заходу" для справедливого розподілу доходів.

Як бачимо, найважливіші категорії для землегосподарської діяльності такі як "державність", "бережливість", "цінування" і "розум", тобто. влада, збереження господарства, врахування минулих цінностей і швидкість прийняття інформації та рішень, які стоять на останньому місці. В цілому це не сприяє успішному розвитку та розширенню виробництва і доходів. Більше того, категорія "господарський вибір" як час кризи, що веде до постановки цілей та завдань і, зрештою, до розширення прибутків, стоїть після категорії "господарське щастя", що навіть психологічно не є істиною та правильним положенням землегосподарювання. "Господарське щастя" є завершальним актом діяльності господаря. В умовах, коли

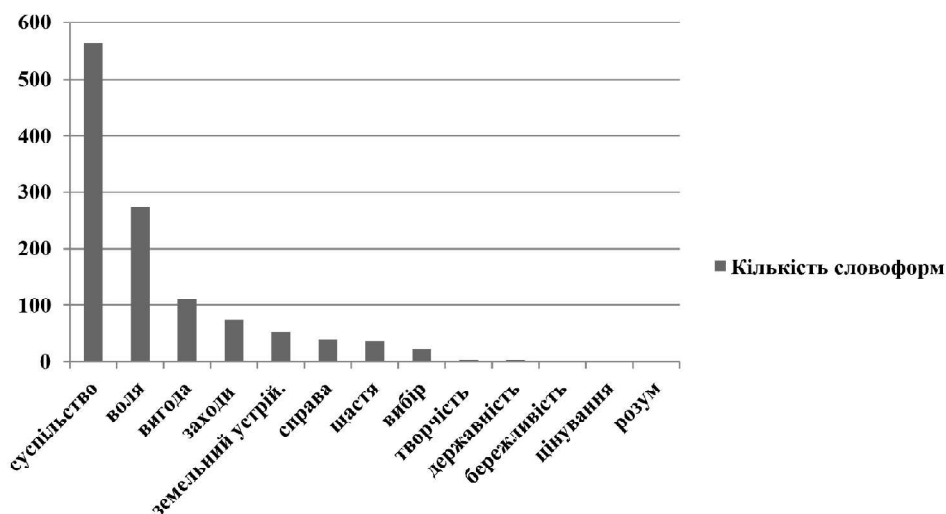

Рис. 2. Колективно-підсвідома оцінка рейтингу елементів системи "землегосподарської державності"

"суспільство" є господарем, "господарське щастя" стає ілюзією, за ним слідує криза. Це створює нестабільність, нестійкість самої землегосподарської діяльності.

Очевидно, найбільш гармонійним рішенням ідеї господарської державності було б рівне процентному відношення всіх категорій — по 8,3%. Цим цифрам у нашому аналізі більше відповідають "господарська цінність" та "господарський захід". Але в даному випадку ці цифри лише підкреслюють правильний підхід законодавців до процесу землевпорядкування. Законодавці завжди прагнули полюбовної угоди сторін. Величезне виділення категорій "господарська державність" і "господарська справа" підкреслює дуже поважне ставлення до селянина як до справжнього господаря і повагу до його землеробської праці. Більше того, законодавці, як бачимо, чітко розуміли всі труднощі та важкість поставлених завдань і апелювали до селян щодо подолання труднощів у зв'язку з новою організацією земельних ділянок (землекористування) з метою підвищення ефективності землегосподарства, як до справжніх "воїнів" за своє щастя.

У жанрових рамках сухого законодавчого документа немає простору використання таких понять, як "господарська творчість", моральні поняття, "господарське щастя" і "господарський вибір". Зрозуміло, відсутність розробленості цих категорій зіграла свою недостатню роль в ідеологічному плані. Селяни не отримали "образу" свого майбутнього багатства, процвітання і відповідно їм важко було одержати високе задоволення (гордість землегосподарування), як це сталося в час закриття землевпорядної реформи після проголошення більшовиками "Декрету про землю". Законодавці були "надто захоплені", у хорошому розумінні цього слова, не порожніми гаслами, а реальними справами та турботами. Вони прагнули до того, щоб селянин по-справжньому "тримав" свою землю і максимально міг розвивати свою "справу". Подальший лексико-семантичний аналіз категорій дозволить детальніше розглянути ставлення законодавців до селянської справи та землеустрою.

Сьогодні головним є лише наголосити, що законодавці виступили з повною довірою до особистості селянина, до його здатності самому вести та управляти своїм господарством. Тому цей закон відображав ставлення уряду до селянина як до рівного, і навіть більше, як Господаря-Творця у розумінні П.М.Савицького, як "справжній господар" належить до "справжнього господаря". Таким чином, "Положення про

землеустрой" відображає надзвичайно благородні ідеї та шляхетні завдання.

В основі сучасного землеустрою, як і в цілому для України початку ХХ століття, на відміну від радянського періоду, лежить не тільки державне, але насамперед приватне право на землю. При цьому розробка правових механізмів землеустрою сьогодні відбувається практично в "ідеологічному вакуумі", на відміну, від Століпінського землеустрою, як було показано за допомогою контент-аналізу законодавчого документу. У період початку ХХ століття головною категорією землевпорядного законодавства було поняття "домогосподар". То був дрібний власник землі до 50 га. Землевпорядкування в цей період являло собою систему заходів щодо раціональної організації землі для "домогосподаря" з метою піднесення його індивідуального сільськогосподарського виробництва. Напередодні розробки системи землевпорядних заходів фахівцями докладно було вивчено все європейське землевпорядне законодавство, а також землевпорядне законодавство США та Канади. Тільки після цього, з урахуванням переваг і недоліків світового законодавства із землеустрою, законодавці того періоду розпочали розробку правових механізмів землеустрою. До 1914 р. Департамент державних земель та майна склав Збірник, під загальним заголовком "Землевпорядкування", що складався з семи самостійних випусків [4]. Усі випуски Збірника було складено за однією загальною програмою. Будь-яке педантичне питання землеустрою було обумовлено у правовому відношенні. Землевпорядкування було тонко розробленим комплексом таких заходів, як: земельна частина, судова частина, фінансово-кредитна, переселенська, агрономічна, меліоративна, гідротехнічна, дорожня, будівельна, соціально-етнічна, ревізорсько-інспекторська частина та ін. Більше того, навіть систему оплати землевпорядних робіт було прописано законодавчо. Причому це стосувалося всіх категорій земель, які на той момент існували. Але, головне, підхід до вироблення законів, розпоряджень, наказів, різних інструкцій був гнучким, зі суворим врахуванням тимчасових чинників та реального життя. Як бачимо, із законодавчого документа, державне управління землеустроєм являло собою блискуче розроблену державну програму та ідеологію, в основі якої лежало піднесення добробуту кожного "домогосподаря".

Таблиця 4. Нормативи землекористування домогосподарств в період Столипінської реформи

Губернії	Норма землекористування домогосподарств, в десятинах*
Бессарабська	15-25
Волинська	24-40
Київська	18-30
Подільська	18-25
Полтавська	25
Таврійська	17-35
Харківська	25-30
Херсонська	25-30
Чернігівська	27-41

* 1 десятина складає 1,0925 га [Десятина (одиниця площі). Електронний ресурс: <https://uk.wikipedia.org/wiki>]

Одночасно необхідно відмітити, що із створенням нових землевпорядних установ для здійснення землевпорядкування, йшов активний процес розробки правових механізмів формування землегосподарств. Вже 1909 р. було розроблено законопроект "Про зразково-показове господарство" [6]. Також було проведено ретельна розробка земельних норм, з урахуванням родючості земель, щільності населення та ін. по губерніях [7]. Земельні норми було затверджено 30 листопада 1910 р. Вони були опубліковані і надалі увійшли до Додатку ст.2 "Положення про землеустрій" від 29 травня 1911 р. В табл. 4. приведено мінімальні та максимальні земельні норми землекористування домогосподарств в розрізі губерній на території України [8, р. 32—36]:

Тенденції землевпорядкування щодо утворення селянських одноосібних господарств з 1 січня 1906 р. по 1 січня 1913 р. приводить А.М. Третяк у своїй праці "Історія земельних відносин та землеустрою в Україні" [4], зокрема, в цей період у 8 губерніях на території України, було створення 204 031 одноосібних селянських господарств (6,8 %) на площі 1 296 тис. десятин.

Таким чином, землеустрій 1906—1913 рр., будучи найціннішою практикою розселення та раціональної організації території, може використовуватися для розробки господарсько-виробничих та соціально-економічних рішень розвитку сільської місцевості та продовольчих проблем. Більше того, практика землеустрою початку ХХ століття доводить успішність землевпорядкування для розвитку організації сімейного сільськогосподарського виробництва (фермерських та селянських господарств) за підтримки держави та громадськості. Цей факт не можна не враховувати у перспективних розробках розвитку сільськогосподарського виробництва та сільського господарства загалом,

оскільки він є фундаментом українського менталітету. Це ще раз доводить, що землевпорядкування, яке проводилося в період з 1906 по 1913 р.р. є історично гармонійним для селян, які прагнули відчувати себе вільним господарем на рідній землі.

Відповідно, форми землегосподарювання, як складовий елемент земельного устрою територіальних громад України у повоєнний період має будуватися на теорії "землегосподарської державності" та моделі "раціонального землегосподаря", яка може створити фундамент збільшення фермерських господарств до 100 — 150 тис, проти 49 тис. в 2021 р. та селянських господарств до 4,5 млн проти 4,0 млн в 2021 р.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Основними складовими нової філософії землегосподарювання та землевпорядкування в Україні у повоєнний період є концептуально-інноваційний підхід до:

1) розвитку українського землегосподарювання в сільському господарстві, що базується на вивченні українських традицій господарювання з розумінням специфіки української ментальності. Безглуздо в українських новаціях насаджувати суспільні засоби виробництва та капітали типу агрохолдингів, особливо коли це стосується взаємодії із Землею. Український Господар на своїй Землі — це, перш за все, Особа, уподібнена до Бога-Творця. Головним його завданням є робити Землю родючою та процвітаючою. Саме тому Україна славиться сільськогосподарською продукцією. Саме тому в українській традиції був постійний розвиток села. Саме українські селяни настільки дбайливо ставилися до Землі, що обов'язково своє землекористування організовували на сіво-змінній основі, щоб Земля відновлювала свою родючість. Саме тому норми землекористування, розроблені державними землевпорядними чинами у період із 1906 по 1917 рр. були від 15 до 41 га у різних регіонах України з урахуванням якості землі, її родючості та прибутковості, щільності населення і ін.

2) сфери земельної і землевпорядної законотворчості, що відображає нову ідеологію взаємодії державного управління з кожним окремим індивідумом, який бажає стати "господарем на Землі". Це створення нових робочих місць та водночас турбота про добробут кожного члена нашого суспільства. Таким чином, держава має взяти на себе велике і благородне завдання заступництва кожної сім'ї, ос-

кільки в "організації використання Землі" на-самперед необхідна сімейна організація виробництва. Це вирішить проблеми і демографічного характеру на селі, проблеми продовольства, і проблеми екології землекористування. Необхідно повернути Людину до Природи та відродити біологічний, а не продовжувати суто технократичний досвід життя на Землі. Зважаючи на сьогоденну місію України у повоєнний період, таке повернення до традиції може продемонструвати лише український селянин.

3) безпосередньо радикальної та раціональної організації сільськогосподарського землекористування на сімейних засадах. Саме так, планувалося землекористування селян у період 1906—1917 рр. Землевпорядники намагалися максимально наблизити до квадрата земельні ділянки селян, при цьому враховувалася наявність не тільки ріллі, а й лісу, і сінокосів, наявність водних джерел та ін. Одночасно продумувалося будівництво житлових та господарських будівель, меліоративні та гідротехнічні роботи. Далі, відразу ж продумувалась вся агрономічна допомога, тобто. процес організації сівозміни. Агроном безпосередньо виїжджав на земельну ділянку до самого "домогосподаря" та проводив із ним окрему роботу.

4) формування системи сільськогосподарського землегосподарювання, як основної складової земельного устрою на території територіальних громад, що базуються на сімейному фермерстві. "Фермерський підхід" передбачає розвиток багатофункціонального землекористування, наприклад, рослинництво, тваринництво, рекреація. Український традиційний досвід завжди показує розвиток багатогалузевого господарства, яке виходить значно ефективніше за вузькоспрямоване виробництво. Тому що, головне значення виробництва у селянина — домогосподаря не товарно-грошовий обіг і прибуток, а передусім, саме життя, щастя і свобода, тобто. незалежність.

5) управління, що полягає в одномоментній гнучкості та швидкості прийняття рішень на різних етапах землевпорядного процесу, тобто. у володінні теперішнім часом, але також і у строгому державному контролі. На землеустрій одного господарства у досліджуваний період було визначено 1,5 роки. Майже раз на два роки чинами центрального відомства на місцях перевірялася правильність юридичних, а також землевпорядних документів щодо організації кожного господарства. Суворі вимоги до організації селянського землекористування особливо підвищилися після введення

закону "Положення про землеустрій" від 29 травня 1911 р. При цьому всі чини проходили сувору атестацію на професіоналізм. Вже через п'ять років після початку землевпорядної реформи було проведено вибірково контрольну перевірку щодо підвищення добробуту та прибутків у ново організованих господарствах. Через рік усі зібрані статистичні дані були опубліковані. Таким чином, робота велася чітко та організовано. У зимовий час склалися плани (проекти) землеустрою, в літні польові сезони безпосередньо відбувалися землемірні, землевпорядні, дорожні, будівельні, гідротехнічні та інші роботи. У межах агрономічної допомоги, також у зимовий час, селян проводилися різні освітні сільськогосподарські курси.

6) залучення різних суспільних структур, та й усїєї громадськості загалом, до сфери землеустрою та організації сімейних фермерських і селянських господарств. Насамперед, це стосується підняття статусу, поваги та авторитету Людини, яка працює на Землі.

7) створення міцних сімейних фермерських та селянських господарств шляхом їх кооперації, яка надалі призведе і до організації заводів з переробки сільськогосподарської продукції та до виходу на міжнародні ринки. Тільки в такий спосіб можливе дійсне піднесення добробуту кожного сільського жителя України. Спадкування земельних ділянок призведе до вдосконалення всього навколишнього простору. Це завдання саме і лише для України у зв'язку із здійсненим паюванням сільськогосподарських угідь.

Технічно сьогодні землевпорядкування можна здійснити набагато простіше, ніж у період 1906—1917 років. У сучасних умовах цифрової картографічної інформації високої точності, інноваційних ГІС-технологій можливе значне скорочення часу на роботи із землевпорядкування, а отже, успішне проведення нового землеустрою в масштабах країни. Набагато складніше повернути традиції любовного ставлення до землеробської праці серед молодого покоління та престижність професії хлібороба. Очевидно, це особливе завдання для влади, науки та освіти у повоєнний період.

Перспективи подальших розвідок заключаються в розробленні концептуальних та методологічних засад розвитку системи землекористування сімейних фермерських та селянських господарств як одного із складових елементів системи земельного устрою в Україні в умовах функціонування земельного ринку та у повоєнний період.

Література:

1. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М. Земельний устрій України: понятійні і інституційні аспекти розвитку. Агросвіт. 2020, № 24. С. 3—11.

2. Философский энциклопедический словарь. — М., 1989. — 815 с.

3. Савицкий П.Н. Хозяин и хозяйство // Континент Евразия. — М., 1997. — С. 217—253.

4. Третяк А.М., Прядка Т.М., Гетманьчик І.П. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні. підручник / Третяк А.М., Прядка Т.М., Гетманьчик І.П. — Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2017. — 420 с.

5. Третяк А.М. Землеустрій в Україні: теорія, методологія: Монографія. — Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2013. — 488 с.

6. Волгирева Г.П. Законопроект об образцово-показательном хозяйстве 1909 г. // Народное хозяйство. №4. — М., 2011. — С. 98—102.

7. Волгирева Г.П. Земельные нормы Столыпинской реформы // Сборник научных трудов SWorld. По материалам международной научно-практической конференции "Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития. 2011". Т.28. Сельское хозяйство. — Одесса, 2011. — С. 83—93. <https://www.sworld.com.ua/simpoz1/49.htm>

8. Землеустройство. Сб. законов и распоряжений. Вып. I. — СПб, 1914. — 432 с.

References:

1. Tretiak, A. Tretiak, V. and Priadka, T. (2020), "Conceptual and institutional aspects of ukrainian land system development", Agrosvit, vol. 24, pp. 3—11.

2. Grekulova, A.L. and Averincev, S.S. (1989), Filosofskij jenciklopedicheskij slovar' [Philosophical encyclopedic dictionary], Moscow, Russia.

3. Savitsky, P.N. (1997), "Owner and household", Continent of Eurasia, pp. 217—253.

4. Tretiak, A.M. Priadka, T.M. and Getmanchyk, I.P. (2017), Istoriya zemelnyx vidnosyn i zemleustroyu v Ukrayini [History of land relations and land management in Ukraine], OLDI-PLYUS, Kherson, Ukraine.

5. Tretiak, A. (2013), Zemleustriy v Ukraini: teoriia, metodolohiia [Land organization in Ukraine: theory, methodology], OLDI-PLUS, Kherson, Ukraine.

6. Volgyreva, H.P. (2011). "Bill on exemplary economy 1909", Narodnoe hozjajstvo, vol. 4, pp. 98—102.

7. Volgyreva, H.P. (2011). "Land norms of the Stolypin reform", Sbornik nauchnyh trudov Sworld. Po materiyalam mezhdunarodnoj nauchno-praktycheskoj konferentsyy "Nauchnye yssledovaniya y ykh praktycheskoe prymenenye. Sovremennoe sostoianye y puty razvytyia. 2011" [Based on the materials of the international scientific-practical conference "Scientific research and their practical application. Current state and ways of development"], Odessa, Ukraine, pp. 83—93.

8. Collection of laws and regulations (1914), Zemleustrojstvo [Land management], Collection of laws and regulations, Sankt Petersburg, Russia.

Стаття надійшла до редакції 08.02.2023 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292